

УДК 378.016:908”192/193”

*Г. В. Фещенко, Уманський гуманітарно-педагогічний коледж
ім. Т. Г. Шевченка*

**МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ДО КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ
(20 – 30-ті роки ХХ століття)**

Фещенко Г. В.

Методи підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в школі (20 – 30-ті роки ХХ століття)

Виявлено та проаналізовано основні методи підготовки вчителя до краєзнавчої роботи в школі у 20 – 30-х роках ХХ століття: лабораторний, семінарський, дослідний, екскурсійний, метод спостережень та ін. З’ясовано, що ці методи давали змогу студентам набувати практичних навичок – розробляти навчальні плани і програми, створювати навчально-методичне забезпечення, проводити дослідження та збирати матеріал для подальшої роботи в школі.

Ключові слова: методи, підготовка, майбутні вчителі, краєзнавча робота, навчально-виховний процес, інститути народної освіти, педагогічні технікуми.

Фещенко Г. В.

Методы подготовки будущих учителей к краеведческой работе в школе (20–30-е годы ХХ столетия)

Обнаружены и проанализированы основные методы подготовки учителя к краеведческой работе в школе в 20 – 30-х годы ХХ столетия: лабораторный, семинарский, опытный, экскурсионный, метод наблюдений и др. Выяснено, что эти методы давали возможность студентам приобретать практические навыки – разрабатывать учебные планы и программы, создавать учебно-методическое обеспечение, проводить исследование и собирать материал для последующей работы в школе.

Ключевые слова: методы, подготовка, будущие учителя, краеведческая работа, учебно-воспитательный процесс, институты народного образования, педагогические техникумы.

Модернізацію сучасної української освіти неможливо здійснити, залишивши поза увагою вітчизняний педагогічний досвід. Дослідження

діяльності вищих педагогічних навчальних закладів є характерною ознакою сьогоденного розвитку історико-педагогічної науки. На нашу думку, не можна представити повну картину діяльності будь-якої освітньої установи без вивчення її структури, змісту, форм та методів навчання тощо. Тому цілком виправданим є об'єктивне вивчення і аналіз надбань історико-педагогічної науки, сконцентрованих у теоретичному та практичному доробку з питань підготовки працівників освіти. На окрему увагу заслуговує організація та здійснення підготовки педагогічних кадрів у 20 – 30-х роках ХХ століття, що здійснювалася в непростих соціально-економічних умовах, у період пошуків шляхів розвитку шкільної та педагогічної освіти.

Практичному аспекту підготовки майбутніх вчителів до краєзнавчої роботи в школі досліджуваного періоду, зокрема методам навчання, у своїх працях велику увагу приділяли вчені 20 – 30-х років ХХ століття: О. Булдовський, П. Волобуєв, Т. Гарбуз, М. Горохов, І. Зеленський, М. Зотін, Л. Миловидов, П. Мостовий, О. Музиченко, Д. Орехов, Я. Ряппо, Я. Столяров, В. Таран, М. Шатунов. Історію діяльності вищих навчальних закладів та особливості викладання і навчання в них досліджують такі сучасні вчені, як: В. Бугрій, В. Майборода, Н. Рудницька, А. Ставровський та ін.

Мета статті – виявити та проаналізувати основні методи підготовки педагогічних кадрів до краєзнавчої роботи в школі у 20 – 30-х років ХХ століття.

Зі створенням інститутів народної освіти та педагогічних технікумів відбувався і пошук нових форм, методів навчання і виховання. Оскільки у трудових школах 20–30-х років ХХ століття використовувалися такі активні методи навчання, як дослідницький, метод спостережень та метод проєктів, то і у вищих навчальних закладах підготовка майбутнього вчителя мала здійснюватися із застосуванням цих методів. Як зазначав О. Булдовський, „досвід школи показує, що викладати з успіхом новими методами може лише той, хто сам провадив роботу, сам учився на подібних методах. Таким чином, визнаючи необхідність активних методів в масовій школі, ми тим самим

мусимо провести їх в ті школи, що готують для неї робітника” [1, с. 86].

Нові методи і організаційні форми навчання і виховання майбутніх педагогів досліджуваного періоду, вважав Я. Столяров, вивільняли зміст вищої школи від чистого академізму і поєднували міцними зв'язками з господарським життям країни, сприяли реалізації відповідального завдання: дати в найкоротші терміни з найбільшою економією висококваліфікованих педагогічних працівників, науково-підготовлених професіоналів, організаторів дитячого життя в колективі, педагогів-колективістів, здатних працювати в дусі тих нових перспектив, які стояли перед країною в усіх галузях її культурно-господарського будівництва [2, с. 88].

Як відомо, у старій педагогічній школі переважав лекційний метод. Тепер йому на зміну мали прийти нові методи. Так, політуповноважений Житомирського педагогічного технікуму Т. Зайцев констатував, виступаючи на III губерньській конференції педагогічної освіти (Харків, 1924): „Лекційний метод поволі замінюється лабораторним та лабораторно-дослідним і екскурсійним” [3, с. 229].

У звіті Житомирського інституту народної освіти за 1923 – 1924 навчальний рік у пункті про методи роботи писалося, що „серед наукових робітників панує думка, що необхідно й доцільно відмовитися від традиційно-лекційного викладання і перейти до нових методів”. У зв'язку з цим запроваджувалися активні методи: практичні заняття, написання рефератів, лабораторні роботи. Студенти також виступали проти лекційної системи і критикували реферативну систему, наполягали на нових методах, якими на їх думку були бесіди, лабораторні роботи тощо. Після довгих обговорень було прийнято рішення відмовитися від рефератів, оскільки вони не можуть бути основним методом відпрацювання навчального матеріалу [4, арк. 39 зв.].

Отож, впродовж 1923 – 1924 навчального року в педагогічних технікумах відбувався активний перехід від лекційного методу до лабораторного під час вивчення майже усіх дисциплін.

Заради справедливості зазначимо, що з цього приводу відбувалися

дискусії. Так, головний інспектор педагогічної освіти М. Зотін вважав, що „лекційний метод роботи по можливості треба залишити, переходячи до більш активних методів праці” [4, арк. 6]. А у звіті роботи Інспектури педагогічної освіти Укрголовпрофосу за четвертий квартал 1924 р. писалося: „Щодо методів роботи, то на нові способи починають тільки переходити, але відношення дуже серйозне, глибоке; щоб налагодити справу з методами й учотом роботи у ВНЗ збиралися наради педагогів та представників від студентства” [5, арк. 3].

З метою удосконалення методів роботи у вищих педагогічних навчальних закладах у серпні 1924 року було скликано на два тижні курси-семінар щодо підвищення кваліфікації керівників педагогічних дисциплін в педагогічних ВНЗ. На місцях, особливо в педагогічних технікумах, було виявлено велике зацікавлення організацією такого заходу. Із заяв і пропозицій, що надійшли до Наркомосу, курси-семінар було розділено на такі секції: 1) вивчення організаційних питань; 2) вивчення методів роботи у педагогічних ВНЗ; 3) набуття досвіду учасниками в галузі тих дисциплін, що їх вони викладають у ВНЗ; 4) ознайомлення з методами роботи в трудових школах [6, с. 246 – 247].

Як відзначав М. Шатунов, „виникла було думка знищити стару систему викладання по класних кімнатах, замінивши їх відповідними кабінетами для того, щоб весь план роботи збудувати на лабораторному, дослідному та студійному методах” [7, с. 124].

Окрім кабінетів, утворених раніше при ВНЗ, було створено цілу низку нових навчально-допоміжних установ, у яких проводилася робота з використанням активних методів навчання: кабінети, лабораторії, майстерні, бібліотеки тощо [8, с. 224]. Це давало змогу організовувати практичні роботи майже з усіх дисциплін. Відповідно до домінуючого методу навчання проводився і облік роботи студентів, це здійснювалося шляхом підготовки доповідей та активної участі в семінарських заняттях [9, с. 228].

Однак перевага часто надавалася активним методам роботи. Наприклад, в Лубенському педтехнікумі за дослідно-лабораторним методом проводилося більше 60 % роботи з окремих дисциплін. Особливо широко розмаху набирала

краєзнавча робота, яка здійснювалася за дослідно-лабораторним методом [10, с. 164].

Ось що говорилося у пояснювальній записці до навчального плану Волинського інституту народної освіти (1923 – 1924 навчальний рік) про запровадження нових методів роботи: „Нарешті в академічний план заведений мінімум обов’язкових практичних робіт по кожній дисципліні, який повинні за триместр чи рік припадати на кожного студента. Таким чином практичні роботи в плані роботи є не тільки додаток до лекційного курсу, але метод опрацювання дисциплін цим покладеться певний шлях до розвитку й зміцнення лабораторного методу в Інституті, що мусить бути в практиці Інституту не тільки новиною, але й рішучим методологічним переломом” [11, арк. 17].

Практичні заняття, на думку М. Муратова, мають становити основу вищої освіти. Починаючи з першого курсу вони допомагають студентам засвоїти відповідні навички: пишучи реферати, вони вчаться читати наукову літературу, аналізувати її, викладати зміст, а колективне обговорення допомагає їм, разом з іншими, бачити свої помилки [12, с. 266 – 267].

„Ми вважаємо, – писав М. Горохов, – майже все викладання треба будувати за лабораторно-пошуковим методом. Крім великих труднощів і складності для самого викладача, які слід подолати, ніщо не заважає вести роботу так, щоб вона зводилася до попереднього накопичення матеріалу студентами і подальшого опрацювання цих матеріалів під загальним керівництвом викладача” [13, с. 41].

Отже, перевага надавалася практичним методам у навчанні. Було накреслено план переходу на нові активні лабораторно-дослідні методи навчання у вищих навчальних закладах. Для цілковитого переходу потрібно відмовитися від пасивних і розробити в установах активні методи здійснення педагогічного процесу.

Основним методом роботи в інститутах народної освіти було визначено активно-творчий з переважанням семінарських і практичних занять над лекціями і теоретичними курсами [14, с. 45].

Наприклад, звітуючи за 1923 – 1924 навчальний рік Київський інститут народної освіти вказував, що „намітився перехід від лекційного до активних методів навчання. Деякі курси було переведено на семінарські заняття ... Деякі курси пощастило переводити в обстановці лабораторної праці” [15, арк. 70].

Однак перехід на активні (лабораторно-дослідницькі) методи роботи відбувався не без труднощів. Причина цього полягала у нестачі коштів, перевантажені шкіл, недостатньому обладнанні, низькій кваліфікації вчителів, не розробленості методик тощо. А практика тимчасом спонукала до відмови від пасивних, переважно дедуктивних методів (читання лекцій, питань-відповідей) та застосування активних методів (реферати, групова і гурткова робота) [16, с. 4].

У зв'язку з неоднаковим рівнем підготовки вступників до вишів потрібен був диференційований підхід до кожного студента, застосування ефективних методів навчання, а для цього слід було домагатися переваги семінарських, лабораторних занять, бесід, консультацій, рефератів та ін. [14, с. 46].

Завдяки семінарським заняттям, які набували поширення у ВНЗ, студенти і викладачі опановували комплексну систему навчання та вчилися запроваджувати її на практиці [8, с. 224]. Наприклад, у Полтавському інституті народної освіти за рекомендаціями методичної комісії у 1923 році було введено семінарський метод навчання, а з 1925 – 1926 навчального року – практичні роботи, екскурсії з педагогічного циклу [14, с. 46]. У діяльності Вінницького інституту народної освіти також переважав семінарський метод. Хоча у звіті за 1920–1923 рр. вказувалося, що крім семінарського методу, під час проведення занять використовувалися лекційний та лабораторний методи [17, арк. 114].

Водночас, на думку О. Булдовського, у педагогічних вищих навчальних закладах слід використовувати дослідницький метод на лабораторних заняттях та під час проведення екскурсій [1, с. 86]. Тож поряд із семінарами також застосовували і лабораторний метод. Так, у висновку Інспектури педагогічної освіти Народного комісаріату освіти з приводу річного звіту Херсонського інституту народної освіти за 1924 – 1925 навчальний рік вказувалося на

організаційні форми і методи навчання та облік роботи: „Незважаючи на недостатнє обладнання лабораторій, ІНО в більшій частині дисциплін перейшов на лабораторний метод викладання” [18, арк. 4].

Обстеження Харківського педтехнікуму дало можливість Інспектурі педагогічної освіти констатувати, що відбулися зміни у навчально-виховному процесі, а саме: лабораторно-дослідницький та дискусійно-семінарський методи викладання охоплюють близько 60 % всієї кількості навчальних годин, інші 40 % – викладаються лекційним способом [19, арк. 2].

Активні методи навчання і виховання давали змогу студентам набувати практичних навичок – самостійно спостерігати, досліджувати, вивчати. Завдяки методу спостережень вивчалася природа рідного краю і закладався інтерес до краєзнавства [1, с. 89]. Використання методу систематичних спостережень ставило перед учителем завдання – пробудити в учнів спостережливість, викликати інтерес не лише до оточення та природи місцевості, а до життя населення. Отже, як зазначав Л. Миловидов, „треба в учнів розвивати вміння не тільки дивитись, а й помічати, не тільки бачити, а й спостерігати” [20, с. 78]. Адже щоб навчити учнів спостережливості, учитель сам має бути уважним, допитливим, виявляти інтерес до явищ природи, історії, культури краю, прагнути зберігати і примножувати його скарби, забезпечуючи зв’язок школи з життям [20].

Широкого використання у вищих навчальних закладах досліджуваного періоду набув екскурсійний метод як найдоцільніший у краєзнавчій роботі. Оскільки краєзнавчі об’єкти завжди знаходяться за межами навчальних закладів, тому досліджувати їх, ознайомлюватися з ними можна лише за допомогою екскурсій [20, с. 62]. На думку Д. Орехова, хоча б двічі на рік (восени і навесні) студентів першого курсу корисно було залучати до участі в дитячих екскурсіях у природу: „Нехай спостерігають за організацією і способом їх проведення та вивчають для себе цілі екскурсії” [21, с. 67].

На доцільності використання у вищих навчальних закладах екскурсійного методу наголошував М. Зотін. Ним навіть була розроблена спеціальна програма

проведення екскурсій, до якої входили такі пункти:

1. Екскурсії усіх типів (навчальні, наукові, виробничі, методично-педагогічні) повинні набути в навчально-виховному процесі педвузів якомога ширшого використання.

2. Кількість і характер екскурсій для кожного академічного року треба визначати раніше, особливо стосовно екскурсій до інших міст тощо.

3. Жодна екскурсія не може проводитися без належної підготовки, без обліку і використання її наслідків.

4. Повну відповідальність за екскурсії несе керівник, який ретельно аналізує наслідки й робить доповідь-звіт відповідній методичній комісії.

5. Техніка екскурсій повинна бути такою, щоб за мінімальних затрат часу отримати максимальні результати.

6. При проведенні екскурсій особливу увагу варто зверну на використання всіх пізнавальних можливостей студентів (учнів), будь то екскурсії до міста, чи у самому місті, в природу, зимні екскурсії, екскурсії у власні навчально-допоміжні установи тощо.

7. З метою досягнення найкращих результатів у навчальному процесі, конче потрібно рекомендувати організовувати екскурсійні бази, причому всі навчально-допоміжні установи педвузу: музеї, лабораторії, кабінети – могли бути використанні як майстерні широкого навчання з боку шкіл.

8. Кожний педвуз повинен щороку організовувати декілька екскурсій педагогічного характеру з метою ознайомлення з роботою інших педвузів, низки науково-педологічних і шкільних організацій.

9. Педвузи повинні звернути увагу на видання екскурсійних збірників для даного району, що слугуватимуть за підручник студентів педвузу й широким масам учительства.

10. Педвузи, як найбільш зацікавленні у широкому впровадженні екскурсійного методу, повинні скрізь доводити її цінність і переваги [22, с. 143 – 144].

Добре продумана і вдало проведена будь-яка екскурсія має приносити

цінні краєзнавчі відомості та матеріали. На переконання М. Муратова, екскурсії у вищих навчальних закладах мають бути обов'язковими [12, с. 270]. Адже в подальшому, працюючи над вивченням місцевості для заповнення комплексних навчальних програм, вчитель мав покладатися тільки на самого себе. Тому основним в його роботі була екскурсія, невеличке дослідження, яке могло б принести позитивний результат. Учитель мав дослідити і опрацювати самостійно всі об'єкти свого району і на підставі дослідження скласти план проведення шкільних занять з учнями. Важливим було також єднання щоденної роботи вчителя з роботою учнів, з метою їх залучення до краєзнавчої роботи. Під час спільної праці накопичувався матеріал, який був корисним для вивчення в школі. Саме екскурсійний метод дослідження місцевого життя і природи допомагав педагогу в збиранні матеріалу для навчальних програм та організації краєзнавчої роботи з учнями [23, с. 93].

Отже, впродовж 20 – 30-х років ХХ ст. у діяльності вищих навчальних закладів використовувалися такі активні методи підготовки вчителів до краєзнавчої роботи, як: лабораторний, семінарський, дослідний, екскурсійний, метод спостережень та ін. Використання активних методів навчання у вищих навчальних закладах давало можливість підготувати учителя, який добре орієнтується у навколишньому середовищі, може проводити навчання у загальноосвітніх навчальних закладах за новими методами роботи, ознайомлюватися з навчальними програмами трудових шкіл, обговорювати окремі лабораторні та екскурсійні уроки, розглядати підручники, виготовляти шкільне приладдя тощо.

Література

1. **Булдовський О.** Методи викладання природознавства в педагогічних школах / О. Булдовський // Путь просвещения. – 1924. – № 11 – 12. – С. 86 – 92.
2. **Столяров Я.** На путях к советскому ВУЗу / Я. Столяров // Путь просвещения. – 1924. – № 10. – С. 81 – 102.

3. **Волобуєв П.** Педагогічні курси Харківщини / П. Волобуєв // Путь просвещения. – 1924. – № 8. – С. 228 – 231.

4. **Центральний** державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 4, спр. 629. Бюлетені та звіти Житомирського інституту народної освіти і листування з ним про складання учбових програм та перевод студентів. Звіт про роботу Житомирських трьохрічних Вищих українських педагогічних курсів за 1923/24 навчальний рік, 48 арк.

5. **ЦДАВО України**, ф. 166, оп. 5, спр. 564. Робочі плани та звіти інспектури педагогічної освіти Укрголовпрофосу за 1924–1925, 1928 – 1929 навчальні роки, 135 арк.

6. **Шатунов М.** Курси-семінар що до підвищення кваліфікації лекторів педагогічних дисциплін в пед. ВУЗ'ах / М. Шатунов // Путь просвещения. – 1925. – № 5 – 6. – С. 246 – 247.

7. **Шатунов М.** Кременчуцькі педкурси на Полтавщині / М. Шатунов // Путь просвещения. – 1924. – № 8. – С. 123 – 128.

8. **А. С.** Кам'янець-Подільський Інститут Народної Освіти / А. С. // Путь просвещения. – 1924. – № 8. – С. 223 – 225.

9. **А. Б.** З життя Чернігівського Інституту Народної Освіти в 1923–24 році / А. Б. // Путь просвещения. – 1924. – № 8. – С. 225 – 228.

10. **Зеленський І.** Лубенський Педагогічний технікум / Ів. Зеленський // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С. 164 – 166.

11. **ЦДАВО України**, ф. 166, оп. 4, спр. 1044. Протокол засідань спеціальної комісії по внесенню коректив по заробітній платі №15. Вимогові відомості на виплату утримання співробітникам Научпедкому Київського губсоцвиху, Житомирського інституту народної освіти, Сутиського сільськогосподарського, Бердичівського механічного, Херсонського сільськогосподарського, Мигейського с.г. та кооперативного технікумів і школи фабзавуча в м. Кам'янець, 74 арк.

12. **Трудовая** школа в свете истории и современности // Сб. статей под ред. проф. М. М. Рубинштейна. – 2-е изд., испр. и доп. – Л. : [б.и.], 1925. – 276 с.
13. **Горохов М.** К реорганизации постановки работ на педкурсах / М. Горохов // Путь просвещения. – 1924. – № 8. – С. 40 – 46.
14. **Майборода В. К.** Вища педагогічна освіта в Україні : історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.) / В. К. Майборода. – К. : Либідь, 1992. – 196 с.
15. **ЦДАВО** України, ф. 166, оп. 4, спр. 634. Резолюція Київського бюро губкома КП(б)У від 2.08.1924 р. по доповіді про Київський інституту народної освіти; звіти про роботу та Бюлетені Інституту, 103 арк.
16. **Ряппо Я. П.** Організація методологічної роботи / Я.П. Ряппо // Путь просвещения. – 1925. – № 5–6. – С. 3 – 12.
17. **ЦДАВО** України, ф. 166, оп. 4, спр. 619. Протоколи засідань Колегії та методкому Укрголовпрофосу, обіжники Укрголовпрофосу та листування з губпрофосами про роботу інститутів народної освіти та стан педагогічної освіти. Доповіді про роботу, списки викладачів та студентів Вінницького інституту народної освіти. Список завідуючих педкурсами України, 387 арк.
18. **ЦДАВО** України, ф. 166, оп. 5, спр. 565. Висновки інспектури педосвіти Наркомосу УСРР на річні звіти педагогічних інститутів та технікумів України, 22 арк.
19. **ЦДАВО** України, ф. 166, оп. 4, спр. 652. Учбові плани, звіти, протоколи, відомості про рух персоналу та інші матеріали педагогічних курсів Харківської губернії, 56 арк.
20. **Миловидов Л.** Краєзнавство в нових програмах трудшкіл І-го концентру / Л. Миловидов // Радянська освіта. – 1930. – № 4. – С. 45 – 51.
21. **Орехов Д.** О практике студентов педВуз'ов / Д. Орехов // Путь просвещения. – 1924. – № 8. – С. 58 – 76.
22. **Зотін М.** Педагогічна освіта на Україні / М. Зотін. – Х. : ДВУ, 1926. – 214 с.

23. **Миловидов Л.** Краєзнавство в школі: зміст та методи праці / Л. Миловидов. – Х. : [б.в.], 1929. – 148 с.

Feshchenko G. V.

Methods of Future Teachers' Training for Regional Ethnography Work at School (20-30th of XX Century)

The laboratory, seminar, research, excursion and monitoring methods of teacher's training for regional ethnography work in the Ukrainian school in 20-30th of XX century were defined and characterized. It was turned out that those methods gave the opportunity to obtain professional skills, develop curriculum, create educational and methodical support, conduct researches and collect the materials for further work at school.

Key words: methods, training, future teachers, regional ethnography work, educational process, institutes of public education, pedagogical vocational schools.

Відомості про автора

Фещенко Галина Володимирівна – кандидат педагогічних наук, викладач педагогіки Уманського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. Т. Г. Шевченка.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.